उपजन न० उपजायते जन–अच् । स्त्रीपुंसयोगेन जायमाने १देहे । "नोपजनं स्मरन्निदं शरीरं स यथा प्रयोग्य आचरणे युक्तः" छा०उ० । "मनसैव नोपजनं स्मरन् स्त्रीपुंसयोरन्योन्योपगमेन जायते इत्युपजनम् आत्मभावेन वात्मसामीप्येन वा जायते इत्युजनमिदं तन्न स्मरन्" भा० । भावे घञ् अवृद्धिः । २स्तोमादि वृद्धौ पु० । "तत्रोपजनस्तार्क्ष्यवर्ज्जमग्ने सूक्तानाम्" आश्व०श्रौ०९.१,१५ "तत्र स्तोमवृद्धावुपजनस्थानमुच्यते नारा वृ० "सोमातिरेके स्तुतशस्त्रोपजनः ६,७,१ "तदा स्तुतशस्त्रयोरुपजनोभवति" नारा०वृ० । ३उत्पत्तिमात्रे च "योगोहि प्रभवाप्ययौ" कठोप० भाष्ये योगोहि प्रभवाप्ययौ उपजनापायधर्म्मकौ" इति उक्तम् ।

उपजप्य त्रि० उप+जप–कर्म्मणि अर्हार्थे यत् । भेदनीये उपपूर्व्वकाज्जपतेर्भेदार्थकत्वात्तथात्वम् । "उपजप्यानुपजपे बुध्येतैव च तत्कृतम्" मनुः । [जरासामीप्ये ।

उपजरस अव्य०जरायाः समीपम् अच् समा०जरसादेशश्च ।

उपजला स्त्री उगगतो जलम् अत्या०स० । यमुनापार्श्वस्थे नदीभेदे "जलाञ्चोपजलाञ्चैव यमुनामभितो नदीम्" भा०व०१३०अ० ।

उपजल्पिन् त्रि० उप+जल्प–णिनि । उपदेशके । "अनाहूतोपदिष्टानामनाहूतोपजल्पिनाम् । ये लोकास्तान् हतः कर्ण ! मया त्वं प्रतिपत्स्यसे" भा०आ०१३६अ० ।

उपजाति स्त्री "अनन्तरोदितलक्ष्मभाजौ पादौ यदीयावुपजातयस्ताः । इत्थं किलान्यास्वपि मिश्रितासु वदन्ति जातिष्विदमेव नाम" वृ०र० उक्ते वर्णवृत्ते विभिन्नजातिद्वय पादद्वययोगात् चतुर्द्दशप्रकारभिन्ने छन्दोभेदे । यथा उपेन्द्रवज्रेन्द्रवज्रयोः पादद्वयादियोगे १४ भेदाः । तत्र चतुश्चरणप्रस्तारे १६भेदा भवन्ति तत्र शुद्धा एकैका तत्तन्नामभाक् शिष्टा चतुर्दश उपजातिसंज्ञाः । दिङ्मात्रं दर्श्यते । उ उ उ उ । इ उ उ उ । उ इ उ उ । इ इ उ उ । उ उ इ उ । इ उ इ उ । उ इ इ उ । इ इ इ उ । उ उ उ इ । इ उ उ इ । उ इ उ इ । इ इ उ इ । उ उ इ इ । इ उ इ इ । उ इ इ इ इ इ इ इ । अत्राद्यन्तयोः इन्द्रवज्रोपेन्द्रवज्रयोः शुद्धतया तद्भिन्नानां चतुर्द्दशानां भिन्नजात्योश्चरणद्वयलक्षणयोगात् उपजातित्वम् । यथा "अथ प्रजानामधिपः प्रभाते जायाप्रतिग्राहितगन्धमाल्यामित्यादि" रघुः । एवं वंशस्थेन्द्रवंशयोरपि । यथा "इत्थं रथाश्वेभनिषादिनां प्रगे गणो नृपाणामथ तोरणाद्बहिः" माघः तुल्यसंख्यकवर्णपादयोरेवोपजातित्वमिति न नियमः किन्तु भिन्नसंख्यकवर्णपादयोरपि । "रामं लक्ष्मणपूर्व्वजं रघुवरं सीतापतिं सुन्दरं काकुत्स्थं करणामयं गुणनिधिं विप्रप्रियं धार्मिकम् । राजेन्द्रं सत्यसन्ध्यं दशरथतनयं श्यामलं शान्तमूर्त्तिम् । वन्दे लोकाभिरामं रघुकुलतिलकं राघवं रावणारिम्" इति पद्ये शार्द्दूलविक्रीड़ितेन १९ उनविंशत्यक्षरपादकेन सह २१ एकविंशत्यक्षरपादक स्रग्धरायाः पादद्वयेन मिश्रणात् उपजातित्वम् । एवं "महिषेऽसुराणामधिपे देवानाञ्च पुरन्दरे" इति देवीमा० अनुष्टुब्बृहत्योः सङ्करादुपजातित्वम् ।

उपजानु अव्य० जानुनः समीपम् अव्ययी० । जानुसमीपे । "भीष्मोधनुष्मानुपाजन्वरत्निः" भट्टिः । तत्र प्रायभवेऽर्थे ततः ठक् उगन्तत्वात् ठस्य कः । औपजानुक तत्रप्रायभवे त्रि० "पाणी यस्योपजानुकौ" भट्टिः ।

उपजाप पु० उप+जप–घञ् । १भेदे, अनैक्यसम्पादके व्यापारे । "उपजापः कृतस्तेन तानाकोपवतस्त्वयि" माघः "तेषु तेषु चाकृत्येषु प्रासरन् परोपजापाः" दशकु० । २उपांशुजपे च ।

उपजापक त्रि० उप+जप–ण्वुल् । १भेदके "घातयेद्विविधैर्दण्डैररीणाञ्चोपजापकान्" मनुः । [भेद्ये ।

उपजापसह त्रि० उपजापं भेदं सहते सह–अच् । भेदार्हे

उपजिह्वा स्त्री उपगता ऊर्द्ध्वमुखो जिह्वा यस्याः । १काकी भेदे । प्रा०स० । २उपरिस्थायां जिह्वायाञ्च(आलजिभ्) "उपजिह्वास्फिचौ बाहू" कायविभागे या०स्मृ० । सुश्रुतोक्ते मांसदोषजे ३रोगभेदे "अधिमांसार्व्वुदार्शोऽधिजिह्वोपजिह्वोपकुशगण्डशुण्डिकालजीमांससंघातौष्ठप्रकोपगलगण्ड गण्डमालाप्रभृतयोमांसदोषजाः" स च सप्तसुमुखरोगेषूपजिह्वाधिजिह्वोपकुशदन्तवैदर्भप्रभृतिषु जिह्वागतमुखरोगभेदः । मुखरोगविभागे" सुश्रु० । "जिह्वागताश्च कण्टकास्त्रिविधास्त्रिभिर्दोषैरलासउपजिह्विकेति पञ्चधा विभज्य "जिह्वाग्ररूपः श्वयथुर्हि जिह्वानुन्नाम्य जातः कफरक्तयोनिः । प्रसेककण्डूपरिदाहयुक्ता प्रकथ्यतेऽसावपजिह्विकेति" लक्षितः । अत्र स्वार्थे कन् । "उपजिह्विकां तु संलिख्य क्षारेण प्रतिसारयेत्" सुश्रु० । उपजिह्वेव इवार्थे कन् । ४कीटभेदे हारा०कण्टकावृततनुत्वात्तथात्वम्

उपजीक त्रि०उ+जीव–क्विप् स्वार्थे कन् वलोपः । उपजीवके "उद्भवन्ति उपजीका समुद्रादधिभेषजम्" अथ०२.३,४,